

EDIȚII DE CĂRȚI ELVEȚIENE ÎN CELE MAI VECHI BIBLIOTECI DE PE TERITORIUL SLOVACIEI (LEVOČA, BARDEJOV)

Gabriela Žibritová

Bibliotecile istorice de pe teritoriul Slovaciei de astăzi păstrează în prezent, în ciuda influențelor negative și schimbărilor intervenite, un mare număr de cărți editate în țări străine. Ele au pătruns pe teritoriul slovac pe căi diferite, în perioade diferite, jucând roluri diferențiate în context. Principala condiție pentru importul cărților din străinătate a stat în existența contactelor cu Europa, iar utilizarea lor a fost posibilă datorită cunoașterii limbii latine ca și a existenței unui spațiu multicultural. Folosirea și interesul față de aceste cărți au fost condiționate de situația politică, economică, religioasă și educațională a vremii. Pe parcursul secolelor, intensitatea importului era fluctuantă, dar niciodată nu s-a întrerupt.

Studiul de față urmărește existența cărților de proveniență elvețiană – a helveticilor – aflate în fondurile celor mai vechi biblioteci de pe teritoriul Slovaciei, la Levoča și Bardejov. Se urmărește locul bibliotecilor și organizarea lor în orașe, contextul în care au fost importate cărțile din Elveția, editorii și tipografiile cărților importate, posesorii și parțial și receptarea lor în răstimpul stabilit între secolul XV și începutul secolului XVI.

Cele mai vechi fonduri ale acestor biblioteci au fost exportate în secolele trecute în străinătate; însă s-au păstrat interesante izvoare secundare despre ele. Avem la dispoziție și cataloage publicate, inventare ale bibliotecilor, informații despre cărți, care cuprind însemnări manuscrise. Aceste documente permit să fie cercetată prezența edițiilor elvețiene în bibliotecile indicate.

Bibliotecile parohiale de pe teritoriul Slovaciei în secolele XV-XVI

Pe teritoriul Slovaciei au existat în secolul al XV-lea importante biblioteci pe lângă bisericile parohiale (*Tempelsbibliotheken*). Începuturile lor se află într-o epocă chiar mai veche. Biserici parohiale de pe teritoriul Slovaciei de astăzi se aflau în orașele Levoča, Bardejov, Banská Štiavnica, Kremnica ș.a. Orașele cunoscute încă în Evul Mediu au fost adesea foarte bogate în secolele XV-XVI, au fost locuite de o populație destul de instruită, compusă din reprezentanți ai Bisericii, orășeni bogați, negustori, meșteșugari și adesea și din artiști. Nu a lipsit nici pătura săracă de orășeni. Din punct de vedere etnic, spectrul a fost unul variat, comunicarea cu lumea exterioară a fost posibilă datorită bunei cunoașteri a limbilor străine, dominând limba latină. Cunoașterea limbilor străine a înlesnit contacte comerciale, religioase, culturale, familiale ale locuitorilor cu lumea exterioară. Pe de altă parte, existența contactelor îi îndemna pe locuitorii orașelor la cunoașterea mai multor limbi străine.

La început, au fost achiziționate pentru bibliotecile bisericilor parohiale cărțile necesare serviciului divin; treptat fondurile fiind completate și cu un alt tip de literatură. La vremea aceea, în orașe nu funcționau alte instituții care s-ar fi pretat pentru colecționarea cărților, astfel bibliotecile parohiale deveneau relativ universale prin conținutul lor. Adesea sunt menționate în documente ca biblioteci orășenești și publice, dar în cazul unor astfel de caracterizări este nevoie de discernământ. Totuși, trebuie menționat că există informații care probează faptul că bibliotecile parohiale au deservit și populația orașelor¹.

Fondurile bibliotecilor parohiale erau formate mai ales din manuscrise, dar relativ repede s-au profilat și pe carte tipărită. În lucrările lui Imrich Kotvan² și Imrich Kotvan și Eva Frimmová³ sunt înregistrate incunabule aflate în bibliotecile parohiale de pe teritoriul Slovaciei, implicit la Levoča și Bardejov. Incunabulele nu au pătruns de obicei în acest spațiu cultural imediat după tipărire, adică pe parcursul secolelor XV-XVI. *Ex libris*-urile se referă la diverși posesori în diferite perioade, ele fiind dovada unor căi nu tocmai directe, pe care au intrat incunabule europene în bibliotecile slovace.

Din fondurile bibliotecilor parohiale au făcut parte și tipăriturile secolului al XVI-lea, dintre acestea multe provin de pe teritoriul Elveției, prezența lor acolo demonstrează interes față de carte elvețiană și posibilitatea obținerii ei. Informații despre tipăriturile elvețiene din secolul al XVI-lea au fost greu de identificat, având în vedere sursele documentare, și este posibil să nu fi fost descoperite în totalitatea lor.

Levoča

Prima informație despre o carte pe teritoriul zonei Spiš (din care face parte orașul Levoča) datează din anul 1273. Mai importantă considerăm a fi informația despre prima bibliotecă, din anul 1405. Este vorba despre biblioteca Fraternității celor 24 prelați spiși. Fraternitatea a luat ființă în anul 1248⁴. Levoča era, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, un oraș înfloritor⁵. Atunci și la începutul secolului următor se găseau colecții de carte în cadrul mai multor

¹ De la Bardejov avem la dispoziție informația conform căreia Jakub Grolok, student la Universitatea din Cracovia, a cerut Primăriei să poată împrumuta lucrarea *Decretales* din biblioteca parohială. Vezi la Csapodi Cs., Tóth András, Vértessy M., *Magyar könyvtártörténet* [Istoria bibliotecilor maghiare], Budapeșt, Gondolat, 1987, p. 49.

² I. Kotvan, *Inkunábuly na Slovensku* [Incunabule din Slovacia], Martin, Matica slovenská, 1979.

³ I. Kotvan, E. Frimmová, *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách* [Incunabule din bibliotecile slovace în instituții străine], Martin, Matica slovenská, 1996.

⁴ J. Repčák, „Črty z dejín knižnej kultúry v Levoči do roku 1918“ [Aspecte din istoria culturii cărții de la Levoča până în anul 1918], în *Knižničný zborník*, 1974, Martin, MS, p. 63-118; E. Selecká, *Stredoveká levočská knižnica* [Biblioteca medievală de la Levoča], Martin, Matica slovenská, 1974 ș.a.

⁵ I. Chalupický, *Chrám sv. Jakuba v Levoči* [Biserica sf. Iacob de la Levoča], Bratislava, Osveta, 1991.

biserici și capele. Interesantă este informația, conform căreia a existat și o capelă consacrată leproșilor, *Sancta capella leprosororum*. Aceasta avea și un spital care deținea o colecție de carte, cărțile fiind marcate cu *ex libris*. Până în zilele noastre s-au păstrat 5 manuscrise și 6 incunabule⁶.

Colecțiile de carte răspândite în zona Spiš au fost concentrate treptat în biblioteca de pe lângă catedrala „Sf. Iacob“. În anul 1519 s-a construit pentru bibliotecă un lăcaș independent, deasupra portalului nordic și a capelei „Sf. Gheorghe“⁷. După opinia lui I. Chalupický⁸, ideea construirii spațiului pentru bibliotecă i-a aparținut plebanului de atunci, Johannes Henckel, care este considerat, de fapt, fondator al acestei biblioteci unite. Încăperea a suferit mai multe transformări în timp⁹, ea s-a păstrat până în zilele noastre, dar din păcate este goală. Cea mai mare parte a bibliotecii a fost exportată de pe teritoriul slovac la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cu acordul primăriei de la Levoča, ea a fost cumărată de Ignatius Batthyány, care a mutat-o de aici. În prezent, cea mai mare parte a bibliotecii se află în România, la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia¹⁰. Despre situația din secolele trecute a fondului bibliotecii de la Levoča s-a păstrat un catalog elaborat aproximativ în anul 1770, la scurt timp înainte de transportul ei din Levoča¹¹. În catalog găsim literatură teologică, repartizată în câteva subsecțiuni și grupuri tematice ca: *Philosophi, Medici, Rhetores, Poetae et Grammatici cum Historicis*¹².

O prelucrare mai nouă a fondului bibliotecii, deja depus în Batthyaneum, aduce lucrarea E. Selecká, apărută inițial în anul 1974, care în anul 1997 a fost editată într-o versiune adăugită, în variantă maghiară. Conform cercetărilor de atunci, în Batthyaneum au fost identificate 116 manuscrise și 147 cărți tipărite, inclusiv incunabule. Câteva manuscrise medievale și patru incunabule de proveniență spișiană se află în prezent la Budapesta și în Slovacia. Tipăriturile elvețiene din secolele XV-XVI reprezintă cca 8% din

⁶ Selecká, *Stredoveká levošská knižnica*, p. 44.

⁷ Chalupický, *Chrám sv. Jakuba v Levoči*, p. 14; Imaginea capelei, împreună cu adăosul construit, este publicată *ibidem*, p. 10.

⁸ *Ibidem*, p. 18.

⁹ „Vestibulul nordic cu capela Sf. Gheorghe au fost unite în timpul intervenției din anul 1530 și 1550 [...]“. Vezi în *Súpis pamiatok na Slovensku. Zv. 2. K-P*. [Catalogul mărturiilor scrise din Slovacia. Vol. 2, lit. K-P], Bratislava, Obzor, 1968, p. 212.

¹⁰ Š. Pasiar, *Dejiny knižníc na Slovensku* [Istoria bibliotecilor din Slovacia], Bratislava, SPN, 1977, p. 25; Selecká, *Stredoveká levošská knižnica*.

¹¹ Catalogul are titlul *Elenchus librorum in bibliotheca ecclesiae leutschoviensis S. Jacobi reperibilium*. *Elenchus*-ul înregistrează 419 exemplare de carte, din care 165 de manuscrise și 254 cărți. Structura catalogului și sistematizarea lui indică o organizare mai veche a bibliotecii, cf. Repčák, *Črty z dejín knižnej kultúry v Levoči do roku 1918*, p. 95.

¹² Eva Selecká Márza, *Középkori lőcsei könyvtár* [Biblioteca medievală de la Levoča], Szeged, Scriptum KFT, 1997, p. 121-134.

acest fond, pe lângă 2 tipărituri de la Zürich, celelalte cărți fiind tipărite de diferiți tipografi de la Basel.

Autori

Între autorii tipăriturilor elvețiene din secolul al XV-lea am identificat nume ca Jacobus de Voragine și opera sa, *Legenda aurea*, din officina basileană a lui M. Wenssler, din anul 1474, cu un *ex libris* levočian¹³. Aceeași operă a fost identificată în această colecție într-o ediție de Nürenberg din anul 1478, iar Johannes Henckel a notat manu propria: *Liber Ecclesie sancti Jacobi in Lentzscha*¹⁴. Dintre alți autori medievali se remarcă Nicolaus de Orbellis și lucrarea sa *Cursus librorum philosophiae naturalis*, Basel, 1494¹⁵, Petrus Lombardus, *Sententiarum libri IV [...]*, Basel, Nicolaus Kessler, 1488; posesorul ultimei cărți a fost Georgius Moller¹⁶. Menționăm că opera lui Petrus Lombardus se afla în bibliotecă încă în trei ediții diferite din secolul al XV-lea, un exemplar provenind de la Johannes Henckel. Pe paginile operei lui Petrus Comestor, *Historiae scholasticae*, Basel, tipograf J. Amerbach, 1486, s-a păstrat *ex libris*-ul: *Hospitalis, Ecclesie sancti Jacobi in Lentzscha*¹⁷. Din officina tipografică basileană a lui Michael Wenssler provine opera *Summa theologiae* a lui Thomas de Aquino, din anul 1485¹⁸.

Poate cea mai interesantă tipăritură din secolul al XVI-lea este cea cu titlul Heinrich Bullinger, *In sacrosanctum [...]*, din tipografia de la Zürich a lui Christoph Froschauer, din anul 1542¹⁹. În biblioteca levočiană, lucrarea era colligat cu alte două tipărituri. *Ex libris*-ul a fost al lui George Moller (Molitore); pe prima copertă este trecut titlul cărții și anul 1546, de unde deducem că opera se afla deja la patru ani după apariție în biblioteca de la Levoča²⁰. În anul 1552 a apărut o altă operă a lui H. Bullinger, *Sermonum Decades quinque [...]*²¹, la tipograful Froschauer, iar această carte are *ex libris*: *Georgij Molitore*²². Dintre helveticele de la Levoča mai amintim *Lexicon graeco-latinum* al lui Conrad Gessner, tipărit la Basel, 1548, operele autorilor Albertus Magnus, Wolfgang Musculus, Johannes Pomeranus, și mai multe lucrări ale lui Erasmus de Rotterdam. Tot din officina frobeniană de la Basel provine lucrarea lui Erasmus,

¹³ *Ibidem*, nr. cat. 161.

¹⁴ *Ibidem*, nr. cat. 162.

¹⁵ *Ibidem*, nr. cat. 168.

¹⁶ *Ibidem*, nr. cat. 174.

¹⁷ *Ibidem*, nr. cat. 171.

¹⁸ *Ibidem*, nr. cat. 186.

¹⁹ J. Staedtke, *Heinrich Bullinger Bibliographie*. Band 1. *Beschreibendes Verzeichnis der gedruckten Werke von Heinrich Bullinger* bearbeitet von [...], Zürich, Theologischer Verlag, 1972, nr. 144. Pentru identificarea bibliografică a tipăriturilor lui H. Bullinger îi mulțumesc domnului Dr. Phil. H. U. Bächtold.

²⁰ Selecká Márza, *Középkori löcsei könyvtár*, nr. cat. 226.

²¹ Staedtke, *Heinrich Bullinger Bibliographie*, nr. 184.

²² Selecká Márza, *Középkori löcsei könyvtár*, nr. cat. 199.

Paraphrases in omnes epistolas Pauli din 1521, din posesia lui Georgius Moller. Un alt exemplar al aceleiași cărți poartă însemnarea: *Ex libris Clementis Klein 1613. Paraphrases [...] Pauli ad Timotheum*, 1521, provine tot din posesia lui Georgius Moller²³.

Tipografi

Cărțile tipărite din fondurile levočiene provin în cele mai multe cazuri din tipografiile italiene, dintre care mai prezente sunt cele venețiene, la care se adaugă tipăriturile germane. Din tipografii de la Basel, cel mai des întâlnit este Johannes Amerbach cu cinci tipărituri, Johannes Frobenius cu patru tipărituri, Michael Wenssler cu trei tipărituri, iar de la ceilalți tipografi din Basel se păstrează câte 1-2 cărți. Pătrunderea cărților în Ungaria istorică nu putea fi influențată de tipografi, pentru că aceștia nu au jucat vreun rol în alegerea cărților pentru cumpărători și biblioteci.

Posesori

Posesorii cărților sunt cercetați astăzi datorită însemnărilor lăsate de aceștia pe paginile cărților. În cazul nostru, pe primul loc trebuie menționat Johannes Henckel și colecția sa personală. Literatura de specialitate îl recunoaște drept „fondator” al bibliotecii de la catedrala „Sf. Iacob” din Levoča; am menționat deja mai sus faptul că el a inițiat construirea încăperii destinate bibliotecii, în care au fost adăpostite în jurul anului 1519 fondurile dispersate²⁴. Pe lângă Henckel, al doilea mare posesor de carte a fost Georgius Moller – Molitoris - Mollner –, preot la Levoča din anul 1530, unde a și murit în anul 1558. A studiat în străinătate; putând fi alăturat umaniștilor, s-a implicat în polemici religioase, iar în final s-a alăturat mișcării reformiste. Este interesant că a avut o activitate literară remarcată în zilele noastre de istoriografie²⁵. Alți posesori de carte din zonă mai însemnați au fost Gaspar Polirer, locuitorul orașului Levoča, și Clement Klein din localitatea Strážov²⁶. Cercetarea a identificat și multe alte nume de posesori, a căror activitate nu a putut fi identificată în surse documentare.

Librari

În afara instituției bibliotecii, la Levoča au activat copişti și, fără îndoială, librari. Activitatea lor în Levoča secolului al XV-lea și primei jumătăți a secolului următor poate fi doar bănuită. Arhiva orașului a fost mistuită de incendiu în anul 1550, astfel încât sursele documentare pentru perioada cercetată lipsesc. Prima informație documentară despre un librar, care a adus

²³ *Ibidem*, p. 106-107.

²⁴ Selecká, *Stredoveká levočská knižnica*; Selecká Mârza, *Középkori löcsei könyvtár*.

²⁵ *Slovenský biografický slovník, M- Q* [Dicționar biografic slovac, M-Q]. Vol. IV, Martin, MS, 1990, p. 215.

²⁶ Selecká, *Stredoveká levočská knižnica*, p. 54-55.

cărți în valoare de 60 de zloți, este din anul 1562, iar începând cu anul 1567 există informații sigure despre cărțile achiziționate de librarul Bruno Brewer²⁷. Prețurile cărților pot fi, de asemenea, interesante, dacă le punem în legătură cu persoanele care au avut puterea financiară pentru achiziționarea lor. O altă întrebare care se poate pune este aceea privind prețul la care au fost cumpărate cărțile, spre exemplu în Elveția, și ce prețuri erau practicate în zona Spiš-ului.

Mecenași

Faptul că familia Thurzo a fost foarte bogată și că era de proveniență levočiană este o realitate cunoscută în istorie. Literatura de specialitate tratează rolul pe care l-au jucat în viața orașului, regiunii, Ungariei istorice în general. „Pentru toți membrii familiei Thurzo aflați pe posturi înalte în societate, politică, economie, divizați încă în secolul XV în diferite ramuri, este comună atitudinea pozitivă față de oameni instruiți, studenți. Se știe că au fondat școli, erau interesați de arte frumoase și au fost activi și în sfera spirituală. Au avut o relație clară față de cărți ca mijloc de răspândire a progresului în știință, tehnică și literă”²⁸. În legătură cu cultura cărții din perioada cercetată de noi, este cunoscută informația că Sigismund Thurzo, episcop de Oradea, a donat câteva cărți lui Johannes Henckel²⁹. Nu putem exclude faptul că membrii familiei Thurzo au putut înzestra biblioteca de la Levoča, dar ne bazăm aici mai degrabă pe o construcție logică decât pe o realitate.

Alte biblioteci

Biblioteca parohială de la „Sf. Iacob” din Levoča nu a fost singura în spațiul geografic descris. Cercetările au demonstrat existența unor biblioteci particulare ale locuitorilor orașelor. Informațiile documentare oferă mărturie, mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din secolele următoare, cartea fiind parte organică din viața locuitorilor orașului Levoča.

Bardejov

Tradiția culturii cărții în orașul Bardejov are rădăcini trainice. Încă din perioada cărții manuscrise, aici au lucrat copişti și librari³⁰. Biblioteca parohială de la biserica „Sf. Egidiu” este atestată documentar în anul 1479³¹ și era adăpostită în capela „Sf. Caterina”, numită și „*Oratorium*-ul regelui Matei”³².

²⁷ Repčák, Črty z dejín knižnej kultúry v Levoči do roku 1918, p. 91.

²⁸ E. Saktorová, „Turzovské tlače v Jagelovskej knižnici v Krakove“ [Tipărituri provenite de la familia Thurzo în biblioteca Jagelloniana din Cracovia], în *Knižnica*, 6, 7 (2005), p. 36.

²⁹ Selecká Márza, *Középkori löcsei könyvtár*, p. 40.

³⁰ J. Repčák, „Knihy, knižnice a kníhtlačiarstvo v Bardejove“ [Cărți, biblioteci și tipar la Bardejov], în *Knižničný zborník*, 1 (1968), Martin, MS, p. 8-13.

³¹ Ábel Jenő, *A bártfai sz. Egidé templom könyvtárának története* [Istoria bibliotecii bisericii sf. Egidiu de la Bardejov], Budapest, Magyar Tudom. Akadémia, 1885, p. 21.

³² În prezent acest spațiu este gol și nu este accesibil publicului, se pregătește restaurarea lui. Intrarea se face pe o ușă îngustă și pe scări circulare. Pe baza vizitei care mi s-a înlesnit în

Până în prezent, datorită restaurărilor, s-au păstrat în oraș, în toată frumusețea lor, primăria renașcentistă și școala orășenească. Aceste două edificii creează un prețios complex arhitectural și oferă imaginea centrului intelectual al orașului Bardejov, propice utilizării bibliotecii parohiale.

O parte a fondurilor prețioase ale bibliotecii parohiale au fost exportate în perioade diferite, la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar restul la începutul celui următor. În prezent, fondul se păstrează în instituții maghiare. Sursa cea mai importantă pentru cunoașterea bibliotecii de la Bardejov este lucrarea monografică a lui Ábel Jenő³³, care a cercetat direct izvoarele documentare, mai ales cele arhivistice, unele informații fiind transcrise de el, altele interpretându-le. O mărturie despre existența bibliotecii din Bardejov este *armarium*-ul păstrat intact până în zilele noastre. În momentul reorganizării fondului de carte, orașul a finanțat executarea acestui dulap pentru cărți, ceea ce astăzi pare a fi un lucru neînsemnat, dar la cumpăna secolelor XV-XVI era un gest neobișnuit. Ábel J.³⁴ datează reorganizarea bibliotecii și executarea dulapului-bibliotecă în anul 1509³⁵. El era destinat aranjării fondului de carte în Oratoriul regelui Matei, fapt confirmat de dimensiunile sale³⁶.

Literatura de specialitate discută despre caracterul bibliotecii, ridicându-se întrebarea dacă la Bardejov se poate vorbi despre o bibliotecă publică; implicit se poate discuta și despre cititorii bibliotecii. *Ex libris*-urile de la sfârșitul secolului al XV-lea mărturisesc proveniența cărților din cadrul *Ecclesiae Bartphensis S. Egidii Abbatis*. Cărțile nu erau cumărate din partea orașului, ci finanțarea se făcea din donații *ex pecunia missali*³⁷. *Ex libris*-ul etichetă tipărit *Liber Bibliothecae Bartphanae* a fost creat probabil între anii 1595-1596³⁸. S-au păstrat cărțile cu această etichetă aplicată în interiorul primei coperte. Executarea dulapului pentru cărți este dovada interesului orașului față de bibliotecă.

Din bibliotecă s-au păstrat până astăzi *libri catenati*; chiar dacă nu toate cărțile mai au lanțuri, urmele lor sunt vizibile și stau dovada faptului că exemplarele în cauză se aflau odinioară într-o bibliotecă publică. Care a fost

octombrie anului 2007, am putut constata că există condiții de luminozitate foarte bună, chiar dacă deschiderea se face numai spre nava principală.

³³ Ábel, *A bártfai sz. Egyed templom könyvtárának története*.

³⁴ *Ibidem*, p. 56.

³⁵ În legătură cu executarea dulapului, data este incertă (sfârșitul secolului XV sau începutul celui următor).

³⁶ Astăzi face parte din expoziția Magyar Nemzeti Múzeum de la Budapesta.

³⁷ Ábel, *A bártfai sz. Egyed templom könyvtárának története*, p. 99.

³⁸ I. Jankovič, „*Ex libris* bardejovskej mestskej knižnice v kontexte stredoeurópskej knižnej grafiky 16. Storočia“ [*Ex libris*-ul bibliotecii municipale de la Bardejov în contextul graficii de carte central-europene din secolul XVI], în *Kniha 2003-2004*, Martin, SNK, 2004, p. 24.

relația între bibliotecă și școală, nu se mai poate reconstitui; se poate presupune că biblioteca era folosită și în procesul educativ.

Fondul bibliotecii era împărțit tematic; Ábel a mai găsit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, însemnările: *Theologici, Mathematici, Thomi Lutheri*³⁹. Și alte personalități au deținut biblioteci în Bardejov; J. Repčák presupune că au existat biblioteci datorită funcției și rolului avut în societate de aceste personalități⁴⁰.

Helveticele în biblioteca din Bardejov

Sursa documentară principală în cunoașterea fondurilor de carte de la Bardejov este formată din două inventare realizate la scurtă distanță între ele, unul în anul 1705, celălalt în anul 1725, care au fost publicate de Ábel J., în anul 1885, și mai nou în *Katolikus intézmények [...]*⁴¹ din anul 2001. Biserica „Sf. Egidiu“ a aparținut catolicilor și protestanților, ceea ce este evident din compoziția fondului bibliotecii; în momentul intrării bisericii în mâinile credincioșilor celeilalte confesiuni se pare că exemplarele nu erau distruse. Fondul bibliotecii era variat, găsindu-se chiar un exemplar al lucrării lui Copernic, inclus în catalogul din anul 1725, sub numele *Opus Nicolai Copernici de revolutionibus orbium caelestium* în folio, alături de alte numeroase titluri laice.

Tipărițile de la Basel pot fi identificate cu greutate. Informațiile din inventarele anilor 1705 și 1725 sunt sumare, neputându-se afla locul de tipărire. În cazul incunabilelor, suntem ajutați de noile prelucrări, din care aflăm că predicatorul din Basel, Balthazar Blutfogel, deținea lucrarea *Sermones* a lui Robert Caracciolus, apărută la Basel în anul 1490⁴², apoi Ambrosius, *Opera*, din oficina tipografică a lui Johannes Amerbach din anul 1492⁴³.

În catalogul din anul 1725 sunt menționate lucrările lui Erasmus de Rotterdam, *Operum Erasmi Rotherodami diversae [...]*, *Thomus 6. Erasmi Rotherodami novum Testamentum [...]*, *Operis 5ti Erasmi Rotherodami Testamentum novum [...]*, și ale lui Henricus Bullingerus, *Ecclesiae Tigurinae minister Sermonum decades quinque* în folio⁴⁴.

Interesante sunt și inventarele cărților din proprietatea orașenilor de la Bardejov, pe care ulterior aceștia le-au donat bibliotecii bisericii „Sf. Egidiu“. În biblioteca lui Balthasar Blutfogel se aflau două tipăriți din tipografia lui Johannes Amerbach din Basel. Balthasar Blutfogel și Georgius Petri au studiat

³⁹ Ábel, *A bátfai sz. Egyed templom könyvtárának története*, p. 99.

⁴⁰ Repčák, *Knihy, knižnice a knižničarstvo v Bardejove*, p. 16-20.

⁴¹ *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526-1726. Jegyzékszerű források* [Bibliotecile instituțiilor catolice din Ungaria 1526-1726. Surse documentare], Szeged, Scriptum RT, 2001, p. 195-202.

⁴² Kotvan, Frimmová, *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách*, nr. 173.

⁴³ Kotvan, *Inkunábuly na Slovensku*, nr. 40.

⁴⁴ Staedtke, *Heinrich Bullinger Bibliographie*, nr. 184-188

în Cracovia și putem presupune că edițiile de la Veneția, Basel și altele au ajuns la Bardejov via Cracovia.

În anul 1670 s-a așezat la Bardejov ordinul franciscan. S-a păstrat catalogul bibliotecii lor, publicat de Ábel J.⁴⁵; în catalog sunt cuprinse numai titlurile cărților din secolele XVI-XVII, ajunse la Bardejov de la alte mănăstiri sau de la membrii ordinului și de la simpatizanți⁴⁶. În inventarul acestui fond restrâns se află numeroase cărți din secolul XVI tipărite la Basel.

Căile de pătrundere a tipăriturilor de la Basel în nordul Slovaciei

Helveticile din bibliotecile menționate mai sus au fost tipărite în cea mai mare parte la Basel. Se pune întrebarea, dacă locuitorii din Bardejov puteau avea legături directe cu centrul tipografic de la Basel. Așa cum am mai amintit, la Levoča și Bardejov au funcționat librari, a căror activitate nu se poate atesta cu certitudine în secolele XV-XVI. Însă nu numai datorită lor pe teritoriul actual al Slovaciei au pătruns cărți elvețiene, dar și altele, spre exemplu de la Veneția. Unele exemplare au intrat în bibliotecile noastre prin intermediul studenților întorși de la studii din străinătate⁴⁷. La Basel au studiat tineri din Levoča și din Bardejov, numele lor putând fi identificate în matricole universitare și fiind publicate de A. Hegyei⁴⁸. La Basel a studiat Georgius Henischus din Bardejov, între anii 1573-1576, care a învățat înainte și la universitățile din Wittenberg și Leipzig, iar la Basel a obținut doctoratul în medicină. *Leuchoviensis* a fost Samuel Spillenbergius, care s-a înscris la Basel în anul 1597 și a terminat în anul 1598, înainte studiind la Wittenberg și Altdorf, iar la Basel a obținut doctoratul în medicină. Paulus Heldt a fost locuitor din Levoča, care s-a înmatriculat la universitatea din Basel în anul 1605, tot acolo a studiat și Benjamin Tamoriscus între anii 1610-1611, înainte fiind student la Frankfurt. Tot la Basel a studiat umanistul și poetul slovac Ján Filický (în jurul anilor 1580-1622), înainte fiind student în Herborn, Marburg și Heidelberg. La Basel a fost tipărită opera sa *Carminum liber primus – Carminum liber secundus sive Miscella epigrammata, typis Johannis Schroeteri*, în anul 1614, considerată astăzi o lucrare importantă pentru istoria literaturii slovace. O parte a versurilor sale sunt reacția la condițiile vitrege din Ungaria, mai cu seamă la incursiunile turcilor⁴⁹. Se poate pune întrebarea, dacă culegerea lui Filický putea fi

⁴⁵ Ábel, *A bártfai sz. Egyed templom könyvtárának története*, p. 169-173.

⁴⁶ Repčák, *Knihy, knižnice a knihtlačiarstvo v Bardejove*, p. 20.

⁴⁷ Stephanus Xylander, student la Wittenberg, scrie în scrisoarea din anul 1601, că primăria din Levoča a finanțat transportul cărților sale din Germania. *Vezi Lőcsei stipendiánsok és literátusok* [Stipendiștii și literații de la Levoča], Szeged, 1990, p. 219.

⁴⁸ Hegyei A., *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon. 1526-1788 (1798)* [Studenți maghiari la universitățile și academiile elvețiene. 1526-1788 (1798)], Budapest, 2003.

⁴⁹ J. Minárik, *Dejiny slovenskej literatúry. Staršia slovenská literatúra (800-1780)* [Istoria literaturii slovace. Literatura slovacă mai veche], Bratislava, SPN, 1985, p. 132.

interesantă pentru cititori din Elveția, sau dacă poeziile lui au stârnit vreun ecou. Este de notat că mulți studenți, care au sosit la Basel, au venit pentru a-și încheia studiile cu doctoratul în medicină, după ce înainte au urmat cursurile diferitelor universități.

Locuitorii orașului Bardejov și ai altor orașe nord-slovace își procurau cărțile prin intermediul librarilor. Orașul cheie din acest punct de vedere a fost Cracovia, un important centru universitar, care a fost și centrul comerțului cu carte. Mai sus amintitul Johannes Henckel și-a procurat câteva cărți tocmai de aici. Autor la modă al vremurilor respective a fost Erasmus de Rotterdam. Numeroase cărți ale acestui autor, tipărite la Basel, din zona cercetată de noi, au ajuns în Bardejov și în Slovacia via Cracovia, fiind cumpărate sau primite ca donație. În Cracovia au studiat mai mulți studenți tocmai din Bardejov, care și ei puteau fi intermediarii achizițiilor de carte⁵⁰.

Dacă am vrea să răspundem la întrebarea cât a durat drumul cărților de la tipărire în Slovacia de nord, nu deținem date concrete. Uneori, cărțile au circulat decenii printre diferiți proprietari, dovadă fiind însemnările lăsate de aceștia pe paginile cărților. Deținem și câteva informații conform cărora cărțile au ajuns repede de la tipografi europeni în bibliotecile proprietarilor cunoscuți de noi, chiar unele tipărituri de Basel pot fi exemple în acest sens. Opera lui Wolfgang Musculus, tipărită la Basel în 1548, are legătură de proveniență spișiană cu anul imprimat pe copertă, 1552. Posesorul cărții a fost deja amintitul Georgius Molitor (Moller). Umanistul Moller, activ între anii 1529-1558, a intrat în posesia și altei ediții de Basel, Heinrich Bullinger, *Sermonum decades*, din anul 1552, sau *Lexicon Graeco-Latinum* al lui Conrad Gessner, editat în același centru tipografic în anul 1548. În concluzie, aceste câteva exemple stau dovadă că unele cărți au ajuns în spațiul cercetat la câțiva ani de la tipărire; considerăm că era o performanță, având în vedere distanțele apreciabile pentru perioada dată.

Cititori, receptarea operelor

Unele opere de proveniență din Bardejov fac parte din categoria *libri catenati*, aceasta fiind dovada faptului că ele au fost destinate lecturii publice. În plus, suntem în posesia unei informații de epocă, din care aflăm că la Bardejov un meșter lăcătuș a primit o frumoasă sumă de bani pentru executarea lanțului la o carte, în anul 1476⁵¹. Faptul că s-au păstrat urme de lanțuri sau chiar lanțurile aplicate pe cărțile cercetate este o mărturie sigură că aceste cărți de la Levoča și Bardejov au fost și citite.

⁵⁰ W. Szelińska, *Książki Erasma z Rotterdamu w środowisku krakowskim w XVI wieku* [Cărțile lui Erasmus de Rotterdam în Cracovia sec. XVI], Kraków, Wydawnictwo naukowe WSP, 1990, p. 209-210.

⁵¹ Csapodi, Tóth, Vértessy, *Magyar könyvtártörténet*, p. 49.

Receptarea operelor citite ar putea fi demonstrată datorită gloselor, mențiunilor manuscrise, *ex libris*-urilor posesorilor, fiind însă dificil să tragem concluzii definitive în acest sens. Avem însă suficiente mărturii, care pot oferi dovezi despre contacte certe cu Europa în secolele XV-XVI. În ceea ce privește helveticile, interesați sunt doi autori, Erasmus de Rotterdam și Heinrich Bullinger. Ambii autori au avut certe influențe asupra populației protestante luterane de pe teritoriul Slovaciei, mai cu seamă în regiunea cercetată de noi. Cărțile lor nu le găsim numai în Levoča sau Bardejov, dar și în fostele biblioteci particulare din orașele miniere de la Banská Bystrica, Banská Štiavnica sau Kremnica, în secolul al XVII-lea⁵². Încă în secolul al XVI-lea au avut loc în Slovacia polemici aprinse între luteranii și criptocalvinii din zona Spiš-ului; prezența cărților lui Heinrich Bullinger și Erasmus de Rotterdam în nordul Slovaciei, aflat sub influența luteranismului, ar merita o cercetare independentă⁵³.

În fondurile Bibliotecii Naționale Slovace de la Martin se află opera lui John Foxe, *Eicasmī Seu Meditationes Johannis Foxi Angli*, editată în Geneva în anul 1596⁵⁴. John Foxe (1516-1587) a fost un predicator englez, reprezentant al puritanismului și scriitor protestant, autor al mai multor opere importante ale genului. *Eicasmī* [...] a apărut la Londra în anul 1587. Exemplarul „slovac” al ediției de Geneva poartă două însemnări de proprietate, una din anul 1640, *Sum Nicolai Johannidis Koczke Ab.*, dar din punct de vedere documentar-istoric este importantă cea a lui *Danielis Kermanni Trenchini A. 1696*. În acel an, Daniel Krman, reprezentant al bisericii evanghelice din Slovacia, a fost activ în localitatea Myjava. Astfel, receptarea cărților elvețiene, ca și de fapt ale altora în perioada dată, este condiționată de existența și cunoașterea informațiilor scrise, de cele mai multe ori, pe paginile cărților de epocă. Este o temă cuprinzătoare, cu aspecte deocamdată insuficient studiate, care însă merită toată atenția specialiștilor.

Încheiere

În ambele orașe medievale pe care le-am avut cu predilecție în atenție s-a remarcat prezența unui cult al cărții. Straturile de populație instruită au receptat *cartea* ca parte organică a vieții. Cu siguranță nu întâmplător, chiar în

⁵² Viliam Čičaj, *A bányavárosok olvasmányai. (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya) 1533-1750* [Lecturi în orașele miniere. (Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica) 1533-1750], Budapest - Szeged, OSZK - Scriptum Kft., 2003.

⁵³ L. Lichnerová, „Nemecké polemiky vydané na Slovensku v 16. Storočí“ [Polemici germane editate în Slovacia sec. XVI], în *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Knižničná a informačná veda*, XXI, Bratislava, Univerzita Komenského, p. 95–103.

⁵⁴ Helena Saktorová et al., *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej* [Tipăriturile secolului al XVI-lea aflate în fondurile Bibliotecii Naționale Slovace a Maticej slovenska], Martin, MS, 1993, nr. 715.

aceste locuri tiparul a apărut foarte devreme față de restul Slovaciei. La Bardejov a apărut prima tipografie în anul 1577, și aceasta a fost una din primele trei tipografii din țară. La Levoča, primul tipograf este activ abia din anul 1625. Ar fi interesant de analizat ce fel de opere ale autorilor străini au apărut în primele tipografii din Slovacia. Bibliotecile de la Levoča și Bardejov se aflau în atenția edililor orașelor; am vorbit despre stabilimentul pentru bibliotecă de la Levoča, ca și despre dulapul-bibliotecă de la Bardejov. Personalitățile bisericești locale, ca și locuitorii instruiți au utilizat aceste biblioteci, pe de altă parte au fost și donatorii lor. Cultura cărții, bibliotecile, producția literară au făcut parte din viața locuitorilor, preocupări aflate în concordanță cu etapa evoluției istorice a vremii. Tipărițile elvețiene din secolele XV-XVI, reprezentate mai ales prin ediții de Basel, au făcut parte din viața intelectualilor locului. Prezența lor în bibliotecile discutate este dovada contactelor locuitorilor cu mișcările ideologice și cu centrele tipografice europene.